

ТАРАС ЛЮТИЙ

СТРИБОК У МАЙБУТНЄ

Мабуть, найглибші драматичні осягання себе не стільки відбуваються в моменти спостереження за тим, як ми поволі змінюємося в плині часу, а здебільшого стосуються усвідомлення нашої минулості, кінченості й неабияк пов'язані з кульмінацією, за якою колись таки настане неможливість усіляких змін. А щоб даремно не зосереджуватися на цій малоприємній перспективі, ми вряди-годи вдаємося до пригадувань або мріємо. Наші спогади передовсім вирізняються тим, що уявлення про себе колишнього невпинно порівнюєш із собою теперішнім. Іноді спомини тішать, а часом усе навпаки — їх одразу ж хочеться позбутися, позаяк вони з якоїсь причини бентежні. Скажімо, в особистому житті не завжди схвалюєш деякі попередні вчинки, а в суспільному не визнаєш тих чи тих сторінок історії чи культури, до якої належиш. Якщо вдати, що ці події ніколи не відбувалися, то неодмінно наражатимешся на те, що вони знову і знову повторюватимуться, бодай

у перетвореній формі. Справді, все вкотре повертатиметься, проте без жодних рефлексій або висновків. Одначе, прийнявши, а головне, почавши розмірковувати про все, що найбільше не хочеться впускати в думку, бо воно буцімто неодмінно спровокує появу чогось несправжнього в житті, можна спробувати щось вдіяти з тим, що заважає пізнавати себе, а відтак розвиватися.

Зв'язок теперішнього з минулим зазвичай сприяє фіксації певної евентуальної видозміни нашої ідентичності. Пригадуючи себе в минулому, ми щоразу говоримо з позиції частково доконаного виду. Тому конче потрібно максимально повно дізнаватися про минуле і пам'ятати його. А затим і намагатися відстежувати якісь зрушення. Не менш важливо давати чіткі описи всього, що відбувається з нами нині. Утім, перейматися винятково вчорашнім або сьогоднішнім днем явно недостатньо. Враховуючи зазначене, доводиться стверджувати: ніхто повноцінно не існуватиме без майбутнього як своєї можливості ставати кимось іншим.

У цьому есеї я хотів би звернутися до *філософії майбутнього* Фридриха Ніцше^{*}. Вважаю, що розгляд

* Приміром, книжка Ніцше «Потойбіч добра і зла» має виразний підзаголовок: «Прелюдія до філософії майбутнього» (Vorspiel einer Philosophie der Zukunft).

** Покликання на оригінальні твори Ніцше в цьому тексті подаватиму за електронним виданням: Nietzsche F. Digitale Kritische Gesamtausgabe Werke und Briefe (Ed. Paolo D'Iorio). — <http://www.nietzschesource.org>.

цієї частини його вчення дозволить показати, чому орієнтація на прийдешнє стає особливим чинником у становленні не лише вільної людини, але й ширших формацій, як-от спільноти чи навіть культури. Насамперед неабияке зацікавлення викликає Ніцшеве визначення людини: спроба «видресувати тварину, яка *сміє обіцяти*»^{*}. Колись у давнину це означало таке: склавши перед кимось обітницю, будь-хто надалі погоджується з усіма правилами колективного співіснування, а передовсім у царині морального й політичного співжиття. Але Ніцше звертає увагу на те, що скерованість на майбутнє віддавна позначала тенденцію відтворювати людську нормативність. Отже, з одного боку, маємо справу з вихованням одномірної та передбачуваної істоти. Позаяк обіцянка — то ніби татуювання, така собі умовна зарубка, яка не дає шансу забути про дещо важливе. Для прикладу, крім тебе самого, вона стосуватиметься когось або чогось іще. Виглядає так: якщо щось уже обіцяне, то негоже про нього забувати. І ось тут виринає величезна небезпека підпорядкувати своє життя винятково пам'яті про минуле, несучи його, ніби непосильний тягар, який безупинно ятрить душу. Тоді людина стає рабом минулого, а її залежність від нього тільки посилюватиме почуття провини. Через це

* Дотичні питання мені вже доводилося частково порушувати в монографії: Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. — Київ: Темпора, 2016.

** Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. — Львів: Літопис, 2002. — С. 223. У німецькому оригіналі: «...ein Thier heranzüchten, das versprechen darf» (Nietzsche F. Zur Genealogy der Moral, Zweite Abhandlung, 1).

Ніцше наполягає: всякий здоровий стан людини передбачає, серед усього іншого, здатність забувати те, що тебе настирливо змушують пам'ятати, звісно, щоб ефективно надалі контролювати. Саме цим Ніцше пояснює зовнішнє нав'язування моралі, якою будь-кому вготована жорстка повинність. Стадна форма колективного існування, за Ніцше, є ідеальним суспільством майбутнього, але хіба що для тих ідеологічних систем, які не визнають самодостатності окремих дієвців.

Одначе, з другого боку, обіцянка передбачає також уміння неухильно пам'ятати про визначальне для себе самого. Тобто одна справа, коли від тебе очікують незмінності, постійного відтворення запрограмованих дій. І все зовсім інакше, коли шлях у майбуття обиратимеш вільно, нехай навіть його неодмінно коригуватимуть непередбачувані обставини. Хай там як, а в теперішньому своєму стані ми відштовхуємося від минулого для того, щоб сконцентруватися на майбутньому. Водночас зауважмо: прийдешнє теж може містити неабияку пастку. З цієї причини Ніцше не погоджується з вимогами юдео-християнської традиції задовольнятися не теперішнім земним, а потойбічним життям, яке заповідається в майбутньому за послух. Адже, згідно з цією доктриною, якщо всякчас дотримуватися покірливого служіння, неодмінно дістанеш винагороду на небесах: коли слабкий стане сильним, а бідний багатим і таке інше. Хоч би якою зухвалою видавалася думка Ніцше, проте він наполягає, що людина має стати творцем самої себе. Утім, а на цьому по-

трібно наголосити окремо, її майбутнє залежить не від примх і забаганок, а від рішучості та вольового зусилля наважитися на переоцінку цінностей, які довго-довго примушували до покірності. А отже, вартує розпочати самоврядне життя.

У багатьох складається враження, нібито Ніцше є типовим речником такого різновиду егоїзму, коли людина покладається лише на себе, нехтує іншими й удається до нестримного свавілля. Визнаймо, аспект егоїстичності в його філософії насправду є. Проте він не зводиться до сліпої войовничості, як іноді видається. Все залежить від того, що вкладати в поняття «егоїзм». Якщо це спрямована на підлецування собі стратегія, то, звісно, у ній не знайдеш бодай і дещиці креативності. Коли ж у ньому вбачається позиція розвою особистостей-однодумців, то вона вочевидь схвальна. Річ у тому, що Ніцше на всяк лад грає зі словом «вільнодух» (Freigeist)^{*}, яким позначає сильну й відповідальну особу. Її дії не є лукавим самовиправданням. Вона відповідає не тільки за себе, а й за інших, які водночас заохочені до активності, а не шукання собі поводирів. От саме з цієї причини майбутнє водночас постає як індивідуальний і соціокультурний проєкт.

Хоч би як це часом було смішно, а в декількох своїх творах Ніцше використовує образи стадних збайду-

* Підзаголовок «Людського, надто людського» звучить так: «Ein buch für freie Geister». Словосполучення «für freie Geister» зазвичай перекладають «для вільних умів», хоча буквально це «для вільнодухів».

жілих істот, що не переймаються ані минулим, ані майбутнім^{*}. Досить часто це створіння, не обтяжені жодними думками^{**}, ба навіть сповнені надмірного терпіння, невибагливого споглядання і «коров'ячого спокою» (kuhmässigen Gemüthsstille) тварини^{***}. До слова, Ніцше раз у раз звертається до контрасту між споглядальним і дієвим життям. Споглядальними він нерідко визнає релігію, мистецтво, філософію, науку^{****}. Одначе споглядання — це не лише пасивна фіксація. Воно може містити рефлексію, а то й жвавий обмін ідеями тощо. В цьому сенсі намарно обмежувати споглядання націленістю на минуле, а дієвість скерованістю на майбутнє. Як каже Ніцше, недостатньо відстороненого пізнання, потрібне також і прагнення: «...волій себе, тоді ти *будеш* собою»^{*****}. Воління тут і є ознакою майбутнього.

Поміркуймо ще раз. Що позначає образ корови? Передовсім вона дуже схожа на людину, яка нічого не очікує й зустрічає новий день із цілковитою байдужістю: мовляв, нехай воно якось та буде. Її існування безцільне. Натомість наявність волі до мети

* Nietzsche F. Unzeitgemässe Betrachtungen. Zweites Stück: Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben, 1.

** Nietzsche F. Also sprach Zarathustra. IV: Der freiwillige Bettler.

*** Nietzsche F. Die fröhliche Wissenschaft. Fünftes Buch, 351.

**** Nietzsche F. Morgenröthe. Erstes Buch, 41.

***** Ніцше Ф. Перемішані думки і вислови. Мандрівник і його тінь. — Львів: Астролябія, 2012. — С. 174. У німецькому оригіналі: «...wolle ein Selbst, so wirst du ein Selbst» (Nietzsche F. Menschliches, Allzumenschliches. Zweiter Band. Erste Abtheilung: Vermischte Meinungen und Sprüche, 366).

кардинально змінює сам спосіб буття людини. Вся її поведінка відтепер підпорядковуватиметься досягненню важливого стану в майбутньому. Байдуже очікування на невідоме прийдешнє характеризується пасивністю. Тоді як активна позиція передбачає наявність досить виразних якостей, які не просто роблять людину сильною, а допомагають вийти на той рівень, коли годі заспокоїтися у власному звершенні.

За основу для Ніцше править концепт «воля до могутності» (*der Wille zur Macht*). Таким є прагнення постійно зміцнюватися, ніколи не вдовольнятися наявним станом речей, плекати не лише фізичні, а насамперед інтелектуальні кондиції, адже саме вони відповідають за генерування всіх цінностей самоствердження. Воління набувати могутності не може завершитися, досягнувши умовно достатнього рівня. Воно завжди скероване до найдалшого майбутнього. Щоправда, це не безпредметне прямування в безвість. Важливими є певні віхи, моменти насичення й усвідомлення переходу до стану нового власного досвіду. У «Так казав Заратустра» подібна точка називається «великим полуднем» (*grosser Mittag*). Це рівень самостояння, коли тінь людини найкоротша. Вона не падає назад у минуле, хоча й не простягається до майбутнього. Це короткочасний пункт закріплення себе для підготовки до подальшого поступу.

Не менш цікаво, що засобом трансформації людини є її здатність до творчості. Воля до могутності

пов'язана з силою творити себе, а цей проєкт, як ми з'ясували, спрямовується вперед, «допоки не досягне задуманого творцем майбутнього»^{*}. Для чого потрібно подолати свої попередні прояви? Аж ніяк не заради невибагливої новизни, скороминущої потреби чи, скажімо, вигідної візуальної зміни. Лише перспектива майбутнього відкриває простір життя незвіданого, неодноманітного, повносилового, самовладного, сповненого шансів формувати його ширший смисл. Це справа не грубого завойовника, який воліє урвати якомога більший шмат влади від самого буття. Це витончена справа мислителя. Чи не тому Ніцше раз по раз наполягає на вихованні філософа майбутнього, якому властиві мужність у схваленні розважливих рішень, свобода, легкість і впорядкованість думки, чесність перед собою, вміння великодушно дарувати, здатність уникати комфортних ілюзій. Філософ — це турботливий законодавець життя. Він витворює цінності, за якими доведеться жити в майбутньому, хоча вони й встановлені не назавжди.

Не важко переконатися, що для Ніцше людина не в останню чергу визначається історичними рамками. Достатньо їх прибрати, як вона перетворюється на живу істоту, розчинену у вічному «тепер». Зацикленість на миті, неможливість нічого розглянути в контексті зміни, розвитку, порівняння зумовлює

* Буквально «...bis es jene Zukunft erreicht, für welche es von seinem Schöpfer vorausbestimmt war» (Nietzsche F. Unzeitgemässe Betrachtungen. Viertes Stück: Richard Wagner in Bayreuth, 10).

залежність людини від теперішнього. Проте є ще й така характеристика, яку Ніцше називає «надісторичним» (überhistorischen) станом. На цьому рівні людині вдається вирватися з історичного плину і схопити все з позиції довершеності. Безперечно, неісторичне та надісторичне є крайнощами, а протистояти їм може хіба що історична тривалість, яка відокремлює першорядне від другорядного, послідовність, можливість врахувати чи зробити щось таке, чого досягнути ще не вдавалося. Зрештою, йдеться про те, щоб у майбутньому зустріти іншого себе, надалі готового до злагодженої трансформації. Отак ми бачимо, що історичні рамки уможливають процес оцінювання, тобто сприяють творенню цінностей. В орієнтації тільки на минуле відтворюються лише фрагментарні й обмежені форми життя. У зацикленості на сучасності шукають лише нагальних, актуальних вирішень. Майбутнє цінне «метою» (Zweck), заради якої потрібно робити творчі наполегливі зусилля. Людина набуває знань і навичок, а тому суттєво відрізняється від власних попередніх станів. І головне, вона не відтворює смисли, ніби вічні постулати, а формує їх заново. Перетворюючи своє довкілля, ніскільки не задовольняючись наявним природним станом, людина творить культуру, а разом із нею себе. Подібні акти творення складають історичну послідовність, вимагають оцінки, пролягають у майбутнє, становлячи континуальну єдність. Важливим елементом історичного виміру людського життя є домірність. З огляду на це не слід перетворювати історію на єдиний чинник існування, намагаючись усе звести до відомих подій

і кожного разу інтерпретуючи їх у контексті того, що відбувалося колись. Ракурс майбутнього робить історію негерметичною і стає маркером непередбачуваності, а так само й бажаності, вміння не за всяку ціну адаптуватися до прийдешнього, а вчитися відповідати викликам, ставити собі подальші завдання та вирішувати їх.

Тут важливою є ще от яка річ. Те, що в Ніцше підводиться під концепт «Бог помер» (*Gott ist tot*), окреслює значно ширшу номінацію, ніж звичайна антиклерикальна теза. Цей вислів, зокрема, може означати, що майбутнє ніколи й нікому не гарантовано. Тільки-но людство відпускає важелі самовизначення, цілковито відсуваючи їх у трансцендентне, його земне буття значною мірою знецінюється. Варто врахувати, що покладатися виключно на себе теж не випадає. Людина не всевладна істота. Тому вона підшуковує собі дороговкази, які й називаються цінностями. Їх щоразу випробовують, а отже, не можуть вважати раз і назавжди визначеним мірилом. Якби існували непорушні цінності, майбутнє було б наперед визначеним, а людина не мала б аніякого впливу на нього. Будучи творцем постійно випробовуваних цінностей, вона реалізує спонуки прокладати собі подальші перспективи. Хибно думати, що їй геть усе вдається. Вона не чарівник. Існує чимало такого, чого довіку не поталанить здійснити. Запропонований Ніцше концепт «*amor fati*» свідчить про те, що чимало речей необхідно прийняти, бо змінити їх не вийде. Але прийняти не означає покоритися, змиритися й опустити руки. Ідея вічного повернення сим-

волізує виклики, які в майбутньому неодмінно вертатимуться. А значить, у людини буде можливість щоразу себе винаходити заново, тобто проєктувати вперед, вивіряти. Вкотре народжуючись, вона переосмислює себе, шукає сенс існування, визначає своє майбутнє.

На цьому етапі доречно згадати і про Ніцшеву надлюдину. Вона не просто істота з надзвичайними можливостями, не супермен у звичному значенні цього слова. Цим символом позначають вихід за межі усталеності в часову перспективу майбутнього. Достатньо згадати, що для надлюдини завбачено декілька рівнів переродження: стан верблюда, лева і дитини^{*}. Замало слухняно нести тягар, недостатньо й сміливості протистояти зовнішнім наказам, навіть попри власну здатність до самодисципліни. Майбутнє залежить від уміння скидати облуду. Дитяча безпосередність пов'язана з експериментальним висловом не тільки про власне майбутнє, а й прийдешнє культури та людства в цілому.

Кожна людина підпорядковується специфічному типові розвитку, відповідно до своїх потреб і здібностей. Те саме варто говорити і про різні народи. Проте особисті, національні, соціальні чи культурні особливості мають сходитися в точці спільного майбутнього, себто такого, в якому змагальність проявлялася б не у знищенні одне одного, а в підхоженні

* Nietzsche F. Also sprach Zarathustra. Erster Teil. Die Reden Zarathustra's. Von den drei Verwandlungen.

до конкурентної взаємодії, щоб запропонувати кращі цінності. Такі чесноти скеровані в майбуття, звісно, без забування минулого чи теперішнього. Бо не пам'ятати минулого означає ніколи його не перейти, а тягти за собою, як травму чи рану, якої не загоїш. Аналізувати минуле потрібно хоча б для того, щоб з'ясувати, що тебе в ньому не влаштовує, як його надалі змінювати і чого, власне, більше не допустити. Тільки в такий спосіб відкривається майбутнє. Передбачати його в цій ситуації означає не віщувати чи розпізнавати ворожбою, а прокладати перспективи, окреслювати горизонти, які надалі мають розширюватися. Коли ніцшеанський Заратустра «згадує» майбутнє, це означає, що він намічає його, а зовсім не те, що воно здійсниться, ніби якесь хитре провидіння. Навіть образ тіні, яка стелиться вперед, нагадує спрямування до майбутнього, долання страху перед ним.

Єдність трьох часових компонентів — минулого, теперішнього та відкритого майбутнього — ми бачимо в одному з фрагментів «Так казав Заратустра». Для цього Ніцше використовує концепт «мить» (Augenblick) як точку сплетіння та взаємної залежності складників часу. Мить нагадує браму. Кожної миті ми проходимо крізь неї від минулого до майбутнього. За нашою спиною стелиться минуле, а вперед біжить дорога в майбуття. Дехто боїться ступати вперед, а тому ловить тільки миттєвості теперіш-

* Nietzsche F. Also sprach Zarathustra. Dritter Theil. Von Gesicht und Räthsel, 2.

нього. Та мить важлива тим, що проходження крізь неї дає змогу перероджуватися, ставати кимось іншим, змінюватися, осягати, ким ти був і можеш стати іще. У ці моменти і з'являється шанс для творчості. Ти не тільки перероджуєшся сам, а даєш можливість проявитися чомусь досі небувалому. Все це супроводжується неабияким осяянням, адже здійснено перехід від твоєї попередньої подоби до інакшої.

Тут запрошується цікава паралель і з темою «вічного повернення» (die ewige Wiederkunft). У загальному сенсі йдеться про повторюваність речей і подій у майбутньому. Кожна мить як момент осягання себе й того, що з тобою відбувається, повторюватиметься й надалі. Тобто шанс осягати себе випадатиме повсякчасно. Головне — його не марнувати. Ми не залишаємося постійно тими самими. Не змінюватися мусить лише прагнення змінюватися, ставати досконалішими. Саме майбутнє відкриває таку можливість. Кожна мить є нагадуванням, що в майбутньому випадає шанс зустрітися з оновленим собою. Ясно, що несила протистояти певним вадам, як-от хворобам, ураженням. Одначе їх компенсує досвід. Якщо ж беззаперечно прийняти есхатологічну теорію про неминуче зникнення всього сущого, будь-яке майбуття назавжди втратить сенс. Але виправдання майбутнього не утопія, а робота над тим, аби наповнювати сенсом кожний свій день. Це не перетворення майбутнього на кінцевий пункт тотального щастя, а поступове налагодження свого буття.

Отже, майбутнє пов'язане з помислами про міць людини і стосується її життя та настанов, якими вона збирається керуватися. Потрібно «присвятити себе меті не прикрашати сучасність і не звеличувати минуле, а шукати в них дороговкази до майбутнього». Отже, життя є проектом не тільки зростання, а й розвитку. Це стосується особи, а водночас і суспільства та культури, до яких вона належить. Люди відповідальні за своє спільне майбутнє. Останнє не може вважатися омріяним ідеалом, якого сягнеш, перетерпівши, переcheкавши чи знехтувавши минулим і сьогоденним. Майбутнього не дочекаєшся ні в забутті минулого, ні виявляючи злостивість до нього. Нам не під силу остаточно скоригувати минувшину. Бо таке остаточне вирішення створює не менш нестерпне минуле для нащадків. Те, що вже проминуло, потребує оцінок, а ті своєю чергою можуть стати новими цінностями, якими потрібно керуватися, щоб досягнути бажаного майбутнього. Не омріяне ілюзорне майбуття, а пам'ять про віджиле дозволяє відштовхнутися від сучасності. Тим часом мислитель майбутнього — не хранитель застиглої вічності, а випробувач себе.

* Якщо точніше, то: «Einem Ziele sich weihen, nicht etwa der Abmalung des Gegenwärtigen, der Wiederbeseelung und Verdichtung der Vergangenheit, sondern dem Wegweisen für die Zukunft» (Nietzsche F. Menschliches, Allzumenschliches. Zweiter Band. Erste Abtheilung: Vermischte Meinungen und Sprüche, 99).